Եզրահանգումներ

ԱՄՆ-ի հրեական լոբբին բազմաշերտ, տարբեր խողովակներ ու ռեսուրսներ ունեցող հարյուրավոր կազմակերպությունների համախումբ է։ Այն չունի միասնական կառուցվածք և չի ղեկավարվում մեկ կենտրոնից։ Միևնույն ժամանակ, լոբբին, օգտագործելով «Կազմակերպությունների [illegible] Նախագահների ժողովի ձևաչափը, կարողանում է համախմբվել կարևոր հարցերի շուրջ և ԱՄՆ-ի ղեկավար շրջաններին ներկայանալ միասնական դիրքորոշմամբ։ Կիրառելով բազմաբնույթ գործիքներ, լոբբին հիմնականում կարողանում է լուծել Իսրայելի ռազմավարական անվտանգային շահերի առաջմղման խնդիրը՝ զգալի ազդեցություն ունենալով ԱՄՆ-ի Մերձավորարևելյան քաղաքականության մշակման և իրականացման վրա։ Հարկ է շեշտել, որ հրեական լոբբին գործում է ԱՄՆ-ի օրենսդրության շրջանակներում՝ հմտորեն օգտագործելով բոլոր հնարավորությունները։

Ակնհայտ է, որ ԱՄՆ-ի հայկական լոբբին միանշանակորեն զիջում է հրեականին ֆինանսական ու մարդկային ռեսուրսների և կազմակերպական առումներով։ Սակայն նույնիսկ սահմանափակ ռեսուրսների առկայության պայմաններում հայկական լոբբին կարող է հաջողությամբ կիրառել հրեական փորձի որոշակի տարրեր՝ նպաստելով իր գործունեության արդյունավետության մակարդակի բարձրացմանը։

ՀՐԵԱԿԱՆ ԼՈԲԲԻՆԳԻ ԵՎ «ՄՏՔԻ ԿԵՆՏՐՈՆՆԵՐԻ» ՆԵՐՈՒԺԻ ՕԳՏԱԳՈՐԾՄԱՆ ՓՈՐՁԻ ԽՄ[illegible]ՈՐՈՒՄԸ ՀԱՄԱՇԽԱՐՀԱՅԻՆ ՀԱՅՈՒԹՅԱՆ ՇԱՀԵՐԻ ՏԵՍԱՆԿՅՈՒՆԻՑ (ԹՈՒՐՔ-ՀՐԵԱԿԱՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՕՐԻՆԱԿՈՎ)

Ա. Գ. ԱՎԱԳՅԱՆ, ՀՀ ՊՆ ԱԱՀԻ-ի գիտական-մեթոդական [illegible] ռազմական գիտությունների [illegible]

Ներածություն

Թուրքիա–Իսրայել հարաբերություններում հրեական լոբբիի զբաղեցրած տեղի և դերի ճիշտ գնահատման համար անհրաժեշտ է հաշվի առնել երկու հանգամանք, որոնք իրենց ազդեցությունն են ունեցել թուրք-իսրայելական անվտանգային համագործակցության ձևավորման և բնույթի վրա։ *Առաջին*. Թուրքիան, հատկապես երիտթուրքերի կառավարման օրոք (1908–1918 թթ.), իր քաղաքականությամբ բարենպաստ պայմաններ է ստեղծել տարածաշրջանում Իսրայելի Պետության կազմավորման համար։ *Երկրորդ*. արաբական աշխարհի հետ Իսրայելի հարաբերությունների և Մերձավոր Արևելքում ստեղծված ուժերի հարաբերակցության հաշվառմամբ՝ Իսրայելի անվտանգային համակարգի ձևավորման տեսանկյունից Թուրքիայի հետ համագործակցությունն ունի կարևոր նշանակություն։ Իր հերթին Թուրքիան ազգային անվտանգության և արտաքին քաղաքականության մի շարք կարևոր ուղղությունների իրականացման համար հրեական լոբբիստական կազմակերպությունների աջակցության կարիքն ունի։ Թեև երկու կողմերի շահերը համընկնում են, սակայն վերջին տարիներին, հատկապես՝ Թուրքիայում իսլամամետ ուժերի իշխանության գալուց հետո, հաճախացել են պնդումները, թե իրականում Իսրայելը ավելի մեծ կարիք ունի Թուրքիայի աջակցության, և Իսրայելի հետ հարաբերությունները ոչ միայն վնասում են Թուրքիայի շահերին մահմեդական աշխարհում, այլև՝ ընդհակառակը «Թուրքիայի ապրուց մերձավորարևելյան քաղաքականությունը ԱՄՆ-ի և Իսրայելի գրավի տակ է»[1]։ Մյուս կողմից Իսրայելի հիմնադրման

[1] *Halil Şimşek.* Türkiye'nin Ulusal Güvenlik Stratejisi. İstanbul, 2002, S. 242.

օրվանից այդ երկրի տարածաշրջանային քաղաքականության հիմնական սյուներից մեկն եղել է Մերձավոր Արևելքում ոչ արաբական երկրների հետ համագործակցությունը, ինչն իր արտացոլումն է ստացել այսպես կոչված «Բեն-Գուրիոնի դոկտրինում»: Մինչև 1979 թ. այն իրականացվում էր Իրանի և Թուրքիայի հետ, իսկ 1979 թ. Իրանում տեղի ունեցած իշխանափոխությունից հետո՝ թուրք-իսրայելական ռազմավարական համագործակցության միջոցով:

Չնայած տարածաշրջանային համագործակցության տեսանկյունից Իսրայելի և Թուրքիայի միջև համագործակցությունն ավելի շատ բխում է Իսրայելի շահերից, քան հակառակը: Սակայն համաշխարհային համատեքստում դիտարկելու դեպքում պատկերը փոխվում է, և դրանում զգալի դեր ունեն հրեական լոբբիստական կազմակերպությունները՝ հանդես գալով որպես մի յուրահատուկ զսպիչ գործոն, որն ապահովում է թուրք-իսրայելական ռազմավարական համագործակցությունում հավասարակշռությունը չխախտվի հօգուտ Թուրքիայի: Ստեղծվել է մի իրավիճակ, երբ Մերձավոր Արևելքում Իսրայելի համար Թուրքիայի ռազմավարական կարևորությունը համակշռվում է աշխարհում և հատկապես ԱՄՆ-ում հրեական լոբբիի դիրքերով և Թուրքիայի ազգային շահերի իրականացման գործում հրեական լոբբիստական կազմակերպություններին վերապահված դերակատարությամբ:

Ուշագրավ է, որ Թուրքիայի իշխանությունները հրեական լոբբիստական կազմակերպությունների հետ կապը հիմնականում պահպանում են Ստամբուլի հրեական համայնքի առաջնորդների կամ ազդեցիկ դեմքերի միջոցով, թեև եղել են առանձին դեպքեր, երբ այն իրականացվել է կրոնափոխ հրեաների՝ դյոնմեների միջոցով: Հրեական համայնքի միջոցով հրեական լոբբիստական կազմակերպությունների հետ կապի պահպանումը կարելի է դիտել որպես ապացույց, որ այս հարցում ևս թելադրող կողմ են հրեական կազմակերպությունները, որոնք գերադասում են միջնորդի դերում տեսնել ազգակիցներին:

Թուրք-իսրայելական համագործակցության պատմական հիմքերը: Թուրքիան քարոզչական նպատակով միշտ օգտագործում է Օսմանյան կայսրության հանդուրժողականության վերաբերյալ պնդումները՝ որպես ապացույց առաջին հերթին նշելով, որ Իսպանիայից 1492 թ. հրեաների արտաքսումից հետո միայն Օսմանյան կայսրությունն էր, որ նրանց ապաստան տվեց: Բացի այդ, տարբեր տարիների Օսմանյան կայսրությունը ապաստան է տվել Եվրոպայից ու Ռուսաստանից արտաքսված հրեաներին: Դրա հետ մեկտեղ, մինչև 1908 թ. երիտթուրքական հեղաշրջումը թուրքական իշխանությունները հրաժարվում էին արտոնել հրեաների զանգվածային գաղթը Երուսաղեմ և Պաղեստին, որի մասին երազում էին սիոնիստները: Սուլթան Աբդուլ Համիդ 2-րդի կողմից Թեոդոր Հերցլի առաջարկությունների մերժումից հետո սիոնիստական կազմակերպությունը Պաղեստին հրեաների գաղթը ապահովելու, այնտեղ հողեր գնելու ու բնակավայրեր հիմնելու և այդ ճանապարհով հրեական պետություն ստեղծելու նպատակով սկսեց համագործակցել երիտթուրքերի հետ և սատարել երիտթուրքական շարժմանը, հատկապես, որ մի շարք ազդեցիկ երիտթուրքեր հրեական ծագում ունեին (ինչպես, օրինակ, Էմանուել Կարասոն, Մեհմեդ Ջավիդը, Նեսիմի Ռուսոն) կամ էլ կրոնափոխ հրեաներ էին (օր. դոկտոր Նազիմը, Նեսիմ Մազլիյահը և ուրիշներ): Ինչպես նշում է թուրք-հրեական հարաբերությունների և Պաղեստինի խնդրի թուրք ուսումնասիրող Միմ Քեմալ Օքեն, «Սիոնիստների անձնանվեր ձգտումներն Էմանուել Կառասսոն էր... Որպեսզի կարողանան Պաղեստինում ինքնավար հրեական հայրենիք ստեղծել, անհրաժեշտ էր նախևառաջ ազդել «Միություն և առաջադիմություն» կուսակցության վրա, իսկ այնուհետև՝ նրա միջոցով կառավարության վրա: Այդ

Օսմանյան կայսրության 1867 թ. Հողային օրենքի (Arazi Kanunnamesi) համաձայն օտարերկրացիներին արգելված էին կայսրության տարածքում հողային սեփականություն ունենալ այն նույն իրավունքներով, որոնք ունեին կայսրության հպատակները: Սակայն սիոնիստական շարժման ի հայտ գալուց հետո 1883 թ. մարտի 5-ին հրապարակվեց նոր օրենք, որի համաձայն Պաղեստինում հող կարող էին գնել միայն օսմանահպատակ հրեաները: Դա սիոնիստների համար լուրջ արգելք չդարձավ, քանի որ նրանք, համաձայնության գալով օսմանահպատակ հրեաների հետ, նրանց անունով հողեր էին գնում Պաղեստինում: Գնահատելով իրավիճակը՝ թուրքական կառավարությունը 1892 թ. օրենքով արգելեց բոլոր հրեաներին հողային սեփականություն ձեռք բերել Երուսաղեմում և Պաղեստինում: Սակայն նույնիսկ այս պայմաններում սիոնիստական կազմակերպությունները կարողացան ապահովել հրեաների գաղթն ու բնակեցումը Պաղեստինում. Օրինակ, Աբդուլ Համիդ 2-րդի կառավարման օրոք (1876–1909 թթ.) Պաղեստին էր տեղափոխվել 80.000 հրեա, սիոնիստները գնել էին 40.000 դոնում հող և հիմնել 33 բնակավայր (տես Mim Kemal Öke, Siyonizm'den Uygarlıklar Çatışmasına Filistin Sorunu, İstanbul, 2002, ss. 79–81):

«Միություն և առաջադիմություն» կուսակցության ազդեցիկ անդամ, 1908–1918 թթ. Օսմանյան խորհրդարանի պատգամավոր, Սալոնիկում գործող «Մակեդոնիա Ռիզորտա» մասոնական օթյակի մեծ վարպետ:

Երիտթուրքական կառավարության ֆինանսների նախարար:

Միություն և առաջադիմություն կուսակցության անդամ.

«Միություն և առաջադիմություն» կուսակցության կենտրոնական կոմիտեի անդամ, կուսակցության առաջատար գաղափարախոսներից, 1915 թ. Հայոց Ցեղասպանության ծրագրի ճարտարապետներից մեկը Բեհաեդդին Շաքիրի հետ:

նպատակով Ռոստոմ և Մալումյանը բանակցեցին Ահմեդ Ռիզայի, Էնվերի Թալեաթի և Նազըմի հետ: «Միություն և առաջադիմություն» կուսակցության ծանր իրավիճակի համարվող այդպես անձինք այն կարծիքի էին, որ երկրի համար հայերի ներգաղթը դրական ազդեցություն կունենա»[2]:

Երիտթուրքական կառավարության բարեհաճ վերաբերմունքը և ընդունված օրենքները հնարավորություն տվեցին ապահովել հայերի զանգվածային գաղթը Պոլսում: «Միություն և առաջադիմություն» կուսակցության ղեկավարներից մեկը՝ Օսմանյան խորհրդարանի խոսնակ Ահմեդ Ռիզան, հայերին հռչակեց որպես «պետության բարեկամներ» *(devletin dostu)*[3]: Երուսաղեմի և Պոլսեցիների առաջական իշխանությունները, երիտթուրքական կառավարության կարգադրությամբ, արաբների հավանական հարձակումները կանխելու նպատակով իրենց գաղթականներին տվեցին զենք կրելու իրավունք[4]: Միլիոնավորների երիտթուրքական կառավարության աջակցությունը այնպիսի չափերի էր հասել, որ ընդդիմությունը հանելու էր գալիս «կույսեն իթթիհատական-հայերը» կոչերով, իսկ եվրոպական մամուլը գրում էր իթթիհատա-հայկա-մասոնական դաշնակցության մասին[5]: «Միություն և առաջադիմություն» կուսակցության կառավարման տարիներին սիոնիստական կազմակերպությունները իրականացրեցին իրենց նպատակները՝ ապահովելով պետության կողմից աջակցված և պաշտպանված ներգաղթ, հողային սեփականության ձեռքբերում և հրեական բնակավայրերի հիմնում:

---

[1] «Միություն և առաջադիմություն» կուսակցության հիմնադիրներից, Օսմանյան խորհրդարանի նախագահ:

[2] *Ufuk Kaçan Orlı*, նշ. աշխ., էջ 107–108:

[3] Տես *Gülnihal Bozkurt*, Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839–1914), Ankara, 1989, S. 202:

[4] Տես նույն տեղում:

[5] Այդ մասին զեկուցել են Օսմանյան կայսրությունում սպասարկված եվրոպացի դիվանագետների զեկույցներում: Այսպես, Սալոնիկում Ռուսաստանի ռազմական կցորդը 1909 թ. նոյեմբերի 16-ի իր զեկուցագրում նշում էր. «Անցյալ տարվա սկզբից ի վեր ... հեղափոխությունից առաջ մաքուր գրված իր զեկույցում նա նշել էր ... դավադրական շարժման և նրա գլխավոր գործիչ Սալոնիկի իթթիհատա-հրեական ծագում ... Համենայն դեպս ... հրեաների ... Սալոնիկի հրեա-հայերը ... կուսակցության ... երկրի քաղաքական կյանքում և նրանց գաղտնի կառավարիչներն են ... (տես Российский Государственный Военно-исторический архив, ф. 2000, ГУГШ, оп. 1, д. 1024, л. 45).

Երիտթուրքերը նաև առաջինն էին, որ բաց գիտակցում էին հրեական համայնքների և սիոնիստական կազմակերպության հնարավորությունները: Միրիայի փոխարքա, Օսմանյան կայսրության ռազմածովային նախարար Ջեմալ փաշայի քարտուղար Յալիի Աիֆիր Արսլը իր հուշերում գրում է, որ առաջին համաշխարհային պատերազմի տարիներին ... նպատակով կարգել է նրանց Յաֆֆայում բնակվող հրեաներին ... պես տեղափոխելու Համայի և Հոմսի շրջանները: Ջեմալ ... իր մոտ է հրավիրել սիոնիստական կազմակերպությունների ... և ասել. «Երկրորդ մեկը, Նորա ձեզ հայերը պես կանխատեսել ... ընդդիմադիրների և պարտադրելու թողնելով՝ որպես կլինար հայաստանյան ... ձեր կողմից ընտրված պահանջներին կհամակերպվեք նույնպես ձեր անձերը, տներին ու պարտեզները, ժառանգներին ու զինվորներին կմնան կարգ: Մեկ տարից պակաս ժամանակում կվերադառնաք, այդ կլինի զինվորական կառավարման: Սակայն այս երկրորդ տարրերի համար վայրի առաջխաղացման կեսը և Բեյրութի բոլոր թերթերը պետք է ձայները կորցնեն»:

Հրեաները զգացին իրավիճակի լրջությունը: Երկու տարով երկու մեծ քաղաքը, ինչպես նաև Լոնդոնը ու Փարիզը ընկերեցին»[6]:

Իսրայելի Պետության ստեղծումից հետո Թուրքիայի հետ հարաբերությունները ստացան ռազմավարական բնույթ:

Այսպիսով՝ կարելի է եզրակացնել, որ թուրք-իսրայելական ռազմավարական համագործակցության ռեսի ամուր արմատներ և հիմնված լինելով փոխադարձ շահերի վրա, դրսևորում է զարգացման ու խորացման միտումներ, բեն վերջին շրջանում նրանց հարաբերություններում առաջացած նկատվում է որոշակի լարվածություն:

Թուրքիայում գերակշռում է այն տեսակետը, որ թուրք-իսրայելական համագործակցությունը հիմնականում հետևանք է աշխարհում և հատկապես ԱՄՆ-ում հրեական լոբբինգային կազմակերպությունների օժանդակության: Այսպես, գեներալ, քաղաքագիտության դոկտոր Հայրի Շիմշեքը իր «Թուրքիայի ազգային անվտանգության ռազմավարությունը» աշխատության մեջ հետևյալ կերպ է ներկայացնում իսրայելա-թուրքական հարաբերությունները և Թուրքիայի համար հրեական լոբբիի կարևորությունը. «Թուրքիայի ձգտումը Իսրայելի հետ համագործակցություն ապահովելու ԱՄՆ-ում հայկական և հունական ազդեցիկ լոբբիների դեմ, վերջիններիս գործունեության չեզոքացման ակնկալիքի ներքո Թուրքիայի ռազմական անվտան-

---

[6] *Falih Rıfkı Atay*, Zeytindağı, İstanbul, 1981, S. 62.

լոգիաներ վաճառելու վրա: Հրեական լոբբին Թուրքիային ապահովեց այդ տեխնոլոգիաները Իսրայելից գնելու հնարավորությունը: Մերձավոր Արևելքում միայնակ Իսրայելը իրեն օժանդակող ուժ գտավ: Թուրքիան ԵՄ-ի ստացման դիմաց իր համար կարևոր դաշնակից ձեռք բերեց[*]:

Վերլուծությունը ցույց է տալիս, թե հատկապես որ բնագավառներում Թուրքիան ունի ճանապարհապես ԱՄՆ-ում գործող հրեական լոբբինգային կազմակերպությունների աջակցության կարիքը.

1. Կոնգրեսում և Սենատում Հայոց Ցեղասպանության ճանաչման կանխում,

2. 1974 թ. Կիպրոսյան դեպքերից հետո մի շարք ռազմական տեխնոլոգիաներ Թուրքիային վաճառելու արգելքի չեղարկում,

3. աջակցություն Թուրքիայի տնտեսական նախագծերի իրականացմանը:

Որպես հրեական լոբբինգային կազմակերպությունների աջակցության երաշխիք դիտվում են Թուրքիայի կարևորությունը Իսրայելի համար և նրանց շահերի համընկնումը: Եթե տարածաշրջանային առումով Թուրքիան ավելի մեծ նշանակություն ունի Իսրայելի համար, քան վերջինս Թուրքիայի, ապա միջազգային, գլոբալ առումով դերերը փոխվում են, և ազգային անվտանգության և արտաքին քաղաքականության մի շարք հիմնահարցերի լուծման համար Թուրքիան հրեական լոբբինգային կազմակերպությունների աջակցության կարիքն ունի: Հրեական լոբբինգային կազմակերպությունների գործունեության շնորհիվ համաշխարհային մասշտաբով, հատկապես՝ գիտական մտքի և համաշխարհային հասարակական կարծիքում Թուրքիայի կերպարի ձևավորման հարցում, թուրք-իսրայելական համագործակցության հավասարակշռությունը խախտված է հօգուտ Իսրայելի:

Թուրքիայի նկատմամբ վարած քաղաքականության բնագավառում հրեական լոբբինգային կազմակերպությունների հիմնական գործիքարանը և այդ գործիքարանի օգտագործման արդյունավետությունը կարելի է ներկայացնել հետևյալ կերպ:

Սփյուռքի ներուժն անվտանգային ռեսուրսի վերածելու հրեական լոբբինգային կազմակերպությունների ռազմավարությունը: Հայոց Ցեղասպանության միջազգային ճանաչումը Հայաստանի ազգային անվտանգության և արտաքին քաղաքականության առանցքային խնդիրներից է: Այս հարցում հրեական լոբբինգային կազմակերպությունների և Թուրքիայի շահերը համընկնում են, և հրեական կազմակերպությունների աջակցությամբ Թուրքիային հաջողվում է կանխել Հայոց Ցեղասպանության ճանաչման բանաձևերի ընդունումը ԱՄՆ-ի Ներկայացուցիչների պալատում և Սենատում: Հրեական լոբբինգային կազմակերպությունների համար այս խնդիրը Թուրքիայի վրա ճնշում գործադրելու հիմնական և ամենաարդյունավետ գործիքներից մեկն է[*]: Գիտակցելով այս հարցում հրեական լոբբինգային կազմակերպությունների դերի կարևորությունը, ԱՄՆ այցելող թուրք բարձրաստիճան քաղաքական գործիչները իրենց ծրագրերում մշտապես ներառում են հանդիպում Նյու Յորքի կամ Վաշինգտոնի ազդեցիկ հրեական կառույցների հետ: Այսպես, 2009 թ. Դավոսի տնտեսական գագաթնաժողովից հետո, երբ թուրք-իսրայելական հարաբերություններում նկատվեց որոշակի լարվածություն, 2009 թ. սեպտեմբերին ԹՀ վարչապետ Ռ. Թայիփ Էրդողանն այցելել էր նաև Նյու Յորքում գտնվող հրեական ազդեցիկ կազմակերպություններից մեկը և այնտեղ ելույթ ունեցել:

Միևնույն ժամանակ, վերլուծելով Հայաստանի համար կենսական նշանակություն ունեցող այս խնդրի նկատմամբ երկու կողմերի մոտեցումները, կարելի է նշել թուրքական և հրեական դիրքորոշումներում առկա տարբերությունը: Թուրքական կողմի մոտեցումն ավելի պրակտիկ է. օգտագործելով հրեական լոբբինգային կազմակերպությունների հնարավորությունները՝ կանխել հայանպաստ և հակաթուրքական որոշումների ընդունումը ԱՄՆ-ի օրենսդիր և գործադիր իշխանությունների օղակներում: Հրեական կազմակերպությունների մոտեցումն ավելի արմատական և հեռանկարային է. երկարատև դիմակայման համար անհրաժեշտ է տիրապետել նաև խնդրի էությանը և ներկայացման մեխանիզմին, այն է՝ տիրանալ գիտական մտքին և այդ ուղղությամբ հետազոտություններ կատարող հիմնական հեղինակավոր գիտական հաստատություններին: Տարիների ընթացքում հրեական լոբբինգային կազմակերպությունները վերահսկման մեխանիզմներ ստեղծեցին ԱՄՆ-ի՝ Օսմանյան կայսրության և Թուրքիայի ուսումնասիրությամբ զբաղվող առաջատար գիտական կենտրոնների նկատմամբ. ավելին՝ իրենց գիտնականները՝ Ստանֆորդ Շոուն, Բեռնարդ Լյուիսը, Հիթ

[*] Հայկ Ճիգեր, Նշվ. աշխ., էջ 243:

[*] Գազայի հատվածում Իսրայելի կողմից ուժ կիրառելու ժամանակ Թուրքիան մեղադրեց Իսրայելին արաբների կոտորածներ կազմակերպելու մեջ: Ի պատասխան այդ մեղադրանքի՝ Իսրայելի և ԱՄՆ-ի առաջատար թերթերում լույս տեսան հոդվածներ, որոնցում նշվում էր, որ ցեղասպանություն և կոտորածներ իրականացրած պետությունը նման մեղադրանքներ ներկայացնելու որևէ բարոյական իրավունք չունի (տես «Türkiye ve İsrael arasında gerginlik» (http: www.turksam.org tr basinda.htm)):

Լոռիին, Գրեհեմ Ֆուլերը և ուրիշներ։ Թուրքիայի պատմության, քաղաքա-
կանության, ազգայնական-տեսական հայեցակարգությունների հարցերը դարձան
առաջատար և համաշխարհային ճանաչում ունեցող հեղինակությունների՝
Սամուել Հանթ., Բեռնարդ Լյուիսը. Հիր Լոռիին մեծ դեր խաղաց [illegible]
80-ական թվականներին Հայոց Ցեղասպանության [illegible] [illegible]
հերքելու գործում։

Վերջին տարիներին նկատվում է միջազգային գիտական շրջա-
նառության մեջ [illegible] Հայոց Ցեղասպանության [illegible]
նոր գործում [illegible] [illegible]
Մարդ Սա [illegible] [illegible] [illegible]
տիրապետողը և եվրոպական ուսումնասիրություն դրական հետազոտությունը
են տալիս խոստովանել միակողմանի անարդյունավետ քաղաքականությունը
մեջ ներգրավվելու, վերահսկելու և ստորադասելու նաև հակառակ գործընթաց-
ները։ Ուշադրության արժանի է նաև ցեղասպանության խնդրի մեջ
բովանդակ ստեղծվել մի իրադրություն, երբ հետազոտող գիտական շրջ-
հանում ավելի նախընտրելի է որպես ցեղասպանության ընդունել Օսմ.
կայսրությունը առաջ տեղի ունեցած ոճրագործությունը, քան հաշվի առնել իր
պիտի ետ Կամբոջայի, Ռուանդայի կամ Դարֆուրի դեպքերը։ Այդ է
պատճառով հետո գիտնականների կողմից ավելի ակտիվ կերպով գիտա-
կան շրջանառության մեջ դրվեցին գերմանացիների կողմից ավելի [illegible]
բերու ցեղերի, խել բաբերերի կողմից՝ հայերի և ասորիների նկատմամբ իրա-
կանացված ցեղասպանության փաստերը։

Գիտական մարդն տիրապետում ոչ միայն անհրաժեշտ է, վերաբերում
և արդյունքում հետաքրքրությունն, այլև հետևողական է։ Ավելի իրավ
ճակի հետևանքն է նաև այն, որ հումանիտար քաղաքականության մեջ գիտ-
կանների մեծ մասը կողմնորոշված է [illegible] և [illegible] [illegible]
իրեն մասնագետների դեկավարությամբ կամ գիտական համախմբվա-
ծություն, որոնց նպատակն կազմակերպությունները մեծ կշիռ ունեն։

Այս համատեքստում հարկ է նշել, որ Թուրքիայի Հանր.
պետության պաշտոնական գաղափարախոսության քարոզչության
օժանդակ նարոտ գրքի ներդրման ունեն նաև գիտնականները [illegible]
Թերիին Այնր (Taner Akçam)[*].

Այս համատեքստում համանմանալով ակտիվ [illegible] [illegible]
ռույցների գործունեությունը ակներև է դառնում, որ այն [illegible]
միակողմանի է [illegible] Հայոց Ցեղասպանության [illegible] [illegible]

Տես [illegible]

սիրությունն ու [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] և ամենամա-
փակված է [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] տարիներ բա-
ցերը, և [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] որոնք իրենց
ուսումնասիրությունները [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
Սերժանտի [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
ամենատարածված, հիմնականում [illegible] [illegible] [illegible] բառը ավելի
նրանց ավելի [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] տեսակետից
ների կողմից [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] յան կառույց-
կառուցվածքները [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
տեսակետից կարող է քաղաքականությունն [illegible] [illegible] [illegible]
կեց առավել նկատմամբ անխուսափելի [illegible] [illegible] [illegible] թրքի-
զացին կազմակերպությունների փորձը։ Հատկապես, որ [illegible] [illegible]
վարության տեսակետից այդ ռեսուրսն ավելի վերաբաշխվելու նպատակ։

Թուրքական աշխարհին, չափավոր խորամանկ մոդելի քարոզչությունն ու Ֆեթուլահ Գյուլենի շարժումը. ԽՍՀՄ փլուզումից հետո, երբ Միջին Ասիայում առաջացավ քաղաքական վակուում, փաստ կար, որ այն կարող է լցվել Իրանի կողմից, որն այդ ժամանակ անդրկովկասում գործում էր խորամանկ հեղափոխության արտահանման ուղղությամբ։ Տվյալ պայման-
ներում Արևմուտքը որպես հակակշիռ դրան առաջ քաշեց և օժանդակեց
Թուրքիային իր որդեգրած աշխարհիկ, չափավոր խորամանկ մոդելի տարբե-
րակի քարոզչությամբ։ Հետագա տարիներին այդ մոդելը շարքից էր դուրս
չորրորդ. [illegible] [illegible] [illegible] այս [illegible] նկատելի է որոշ
փոփոխությունների, տարբեր ավելի արտահայտվեցին։ Նաև փորձ
արեց Թուրքիայի խորամանկ Բարօրություն կուսակցությունը։ Աշխար-
հիկ խորանի ավելի մոտեցում, արևմտյան կողմնորոշում ժամանակակից
խորամանկ քաղաքական տարբերակը մշակվեց ԱՄՆ-ում, և որպես զգալի
տեղ են զբաղեցնում իրենց գիտական կառույցների ստամբուլյան
յաններն ու գործունեությունը։

Իսլամական համաշխարհային կարգերի համակարգի կարևորու-
թյունը գիտակցում են նաև Թուրքիայում։ Իսլամական զարգացման և
արևմտյան կրթական համակարգի համադրման տրամաբանությամբ և հաշվառ
փորձ է ձեռնարկել այդ մոդելների շարժման առաջնորդ Ֆեթուլահ Գյու-
լենը։ 20-ից ավելի տարիներ Թուրքիայում բացառիկ խմբերների ղեկավար
տեսակետից կրթական համակարգի մշակումը կարևորող Ամերի-
կայի գաղափարների և երևույթի կազմակերպությունների համար

Տես [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

գիտակրթական գործունեության հետևանք է Թուրքիայում լայն տարածում ստացած «նոր նուրսիականության», կամ առաջնորդի՝ Ֆեթուլահ Գյուլենի անունով կոչվող «ֆեթուլահչիների» շարժումը*: Սաիդ Նուրսիի ներկայումս կենդանի վեց աշակերտներից մեկը՝ Մեհմեթ Ֆըրընջըն, թուրքական «Զաման» օրաթերթին** տված հարցազրույցում նշում է, որ դեռ հարյուր տարի առաջ Սաիդ Նուրսին քրդական հարցի լուծումը տեսնում էր Հարավարևելյան Անատոլիայի դպրոցներում արաբերեն, թուրքերեն ու քրդերեն դասավանդելու և Վանում, Բիթլիսում ու Դիարբեքիրում համալսարաններ բացելու ձևով[9]: Ֆեթուլահ Գյուլենին հաջողվեց ստեղծել մի շարժում, որի գաղափարախոսությունը կարելի է մեկնաբանել այսպես. «կրթության միջոցով ազդեցություն տարածել և իշխանություն ձեռք բերել»: Իսլամական շարժումների և համայնքների պատմության մասնագետ, դոկտոր Յուքսել Թաշքընի բնութագրմամբ՝ «Ակնհայտ է, որ Սաիդի և նրա հետևորդ «նոր նուրսիականության» Գյուլենի շարժման ամենամեծ կազմակերպական հաջողությունը հանրապետության հաստատություններում կրթության ստացով նոր սերնդի վրա ազդել է»[10]: Ներկայումս աշխարհի տարբեր երկրներում գործում են Գյուլենի «կրթական կայսրության» մեջ մտնող հազարից ավելի դպրոցներ: «ԱՄՆ-ն այսօր» (*USA Today*) թերթի տվյալներով՝ ԱՄՆ-ի ամենալայն դպրոցական ցանցը նույնպես Գյուլենի դպրոցներն են. բազմաթիվ նահանգներում՝ առնվազն մեկական դպրոց, որտեղ կրթություն է ստանում ընդհանուր առմամբ մոտ 35000 աշակերտ, և նրանց թիվը հետզհետե աճում է: Այդ դպրոցներում կրթություն ստանալու են մեկնում հազարավոր երիտասարդներ Թուրքիայից[11]: Գյուլենի շարժմանն է պատկանում Թուրքիայում կառավարող «Արդարություն և զարգացում» կուսակցության ղեկավար կազմի մեծ մասը, այդ թվում՝ Նախագահ Աբդուլլահ Գյուլը: Գյուլենի հետ հարցազրույց անցկացրած ամերիկացի լրագրող Գրեգ Թոպոյի կարծիքով՝ «Թուրքիայում բանակից և ԱԶԿ կառավարությունից հետո Գյուլենի շարժումը երրորդ ուժն է»[12]: Մեծ արձագանք ունեցավ Էսկիշեհիր քաղաքի անվտանգության պետ Հանեֆի Ավջիի՝ գյուլենական շարժմանը նվիրված «Ոսկե եղջյուրում բնակվող Սիմոնները. Երեկ պետություն, այսօր՝ կրոնական համայնք» աշխատությունը, որը վերջերս լույս է տեսել Թուրքիայում: Հեղինակը բազմաթիվ փաստերի հիման վրա ապացուցում է, որ Գյուլենն իր ստեղծած կրթական համակարգի շրջանավարտների շնորհիվ տեղյակ է Թուրքիայի տարբեր կառույցներում, այդ թվում՝ անվտանգության, բանակում և արդարադատության համակարգում տեղի ունեցող բոլոր զարգացումներին և դրանցում մեծ հեղինակություն է վայելում[13]: Թուրքական մամուլի գնահատմամբ՝ երկրում տիրող [illegible]ական «վախը» կարելի է բնութագրել «ֆեթուլահականներն իրենց ձեռքն են վերցնում պետությունը» ձևակերպմամբ[14]: Ներկայումս Թուրքիայում քննարկվող համար մեկ թեման՝ գյուլենական շարժումը, համաշխարհային բնույթ ունի, և Գյուլենի կրթական հաստատություններում ձևավորվող «կրթված, արևմտյան գիտելիքներ և չափավոր, ոչ արմատական իսլամական հայացքներ ունեցող հաջողակ երիտասարդների սերունդը» նոր երևույթ է, որը, անշուշտ, կարևոր հակակշիռ է արմատական, արևմտյան արժեքները մերժող իսլամականներին: Իսլամական շարժման մասնագետ դոկտոր Փոլ Ուիլյամսը Գյուլենին նույնիսկ անվանում է «աշխարհի ամենաազդեցիկ իսլամականը»[15]:

Ֆեթուլահ Գյուլենի շարժման ձևավորման և գաղափարական հիմքերն արևմտյան չափանիշներին համապատասխանեցնելու գործում զգալի ներդրում ունեն հրեական կազմակերպությունները, որոնք էլ հիմնականում ֆինանսավորում են Գյուլենի «Կոսմոս» հիմնադրամը: Բավական է նշել, որ 2009 թ. Գյուլենի հիմնադրամը որպես նվիրատվություն ստացել է 41 570 721 ԱՄՆ-ի դոլար[16]: 2007 թ. միայն Բիլ Գեյթսը «Կոսմոս» հիմնադրամին փոխանցել է 10 550 000 ԱՄՆ-ի դոլար[17]:

Տարածաշրջանային զարգացումներ և քրդական հարց: ԱՄՆ-ի և Իսրայելի շահերից է բխում տարածաշրջանում Իրանի դերի թուլացումը և իսլամի թուրքական մոդելի հակադրումը արմատական իրանական մոդելին:

* «Ֆեթուլահչիների» շարժման մասին ավելի հանգամանորեն տես *Վ. Տեր-Մաթևոսյան*, Իսլամը Թուրքիայի հասարակական-քաղաքական կյանքում: Ե., 2008, էջ 110–114:

** «Զաման» օրաթերթը նույնպես ֆեթուլահականներինն է:

9 Տես «Üstad: «Ekmeksiz kalırım ama hürriyetsiz asla» demişti», «Zaman», 02.08.2010:

10 *Yüksel Taşkın*, Said-i Kürdi'den Said Nursi'ye, «Radikal Kitap», 20.08.2010.

11 Տես «ABD'deki en büyük okul zinciri Gülen'e ait», «Milliyet», 18.08.2010:

12 Նույն տեղում:

13 Տես «Avcı: Gülen Emniyet ve askerdeki örgütlenmeden haberdar», «Radikal», 26.08.2010:

14 Տես *Oral Çalışlar*, «Fethullahçılık tehlikesi» ve hukuk», «Radikal», 29.08.2010:

15 *Paul Williams*, Bill Gates Funds Gulen Islamist Movement (http://www.turkishforum.com.tr/tr/content/2010/06/07/fetullah-gulen-new-ottoman-empire-a-servant-of-cia/)

16 Տես նույն տեղում:

17 Լուրեր են շրջանառում, թե Գյուլենի հիմնադրամի ֆինանսավորողների ու հովանավորների շարքում առաջին տեղերում գտնվում է ԱԶԿ-ն (տես նույն տեղում).

Պաղեստինի խնդրի վերաբերյալ Թուրքիայի կողմից Իսրայելի դեմ հնչեցված խիստ մեղադրանքներն ու հայտարարությունները, ինչպես նաև հարաբերությունների արագ վատթարացումը, ընդհանուր առմամբ, համընկնում են Իսրայելի և հրեական լոբբիի շահերի հետ: Թուրքիայի խիստ կեցվածքը հանգեցրել է այդ երկրի հեղինակության աճմանը Մերձավոր Արևելքի արաբական երկրներում, հատկապես Լիբանանում և Սիրիայում:

Թուրք-իսրայելական հարաբերությունների համար մյուս կարևոր խնդիրը Հյուսիսային Իրաքում քրդական պետության առեղծման հեռանկարն է, ինչը Թուրքիայի ազգային անվտանգության համար առաջնահերթ սպառնալիքներից մեկն է: Տվյալ զարգացումները ավելի են ուժեղացնում թուրք քաղաքական շրջանների անհանգստությունը: Նրանք կասկածում են, որ ԱՄՆ-ն ու Իսրայելը դրականորեն են վերաբերվում տարածաշրջանում քրդական պետության առեղծմանը, և հրեական լոբբիստական կազմակերպությունները կարող են որոշակի գործունեություն ծավալել տարբեր երկրներում համապատասխան հասարակական կարծիք ձևավորելու նպատակով: ԱՄՆ-ի մի շարք գիտական հաստատություններում քրդական հարցին նվիրված գիտաժողովներն ու քննարկումները ավելի են խորացնում այդ կասկածները: ԱՄՆ-ի և Իսրայելի կողմից Իրաքի քրդերին զենք մատակարարելը, մի շարք եվրոպական երկրներում, որտեղ հրեական կազմակերպությունները ազդեցություն ունեն, ՔԲԿ-ն ահաբեկչական կազմակերպությունների ցանկում չընդգրկելը և դրա զինյալներին ապաստան տրամադրելը մի շարք թուրք խմբագիրներ ու ազգայնական ուղղվածության գործիչներին առիթ են տալիս պնդելու, որ ԱՄՆ-ն ու Իսրայելը երկակի խաղ են խաղում, և ԱՄՆ-ի հրեական լոբբիստական կազմակերպություններն սկսել են ակտիվ կերպով շահարկել քրդական խաղաքարտը՝ ի վնաս Թուրքիայի

Քրդական հարցն առնչվում է նաև Հայաստանի ազգային անվտանգությանը: Թուրքիայում կա կարծիք, որ Հայաստանի շահերից է բխում օգտագործել քրդական քարտը, և այդ համատեքստում ժամանակ առ ժամանակ հնչում են անհիմն մեղադրանքներ, թե Լեռնային Ղարաբաղում իբր գոյություն ունեն ՔԲԿ ճամբարներ, կամ թե ՔԲԿ զինյալների մի զգալի մասը թլպատված չէ, այսինքն՝ ծագումով հայեր են[2]:

[1] Տես «İsrail'in Irak Kartı» (http://www.harunyahya.net/V2/Lang-tr/Pg-WorkDet/Number/7979):

[2] Տես «Cemil Çiçek: PKK'da 'sünnetsiz terörist' var» (http://www.haber7.com/haber/20 0821/Cemil-Cicek-PKKda-sunnetsiz-terorist-var.php):

Ժողովրդավարություն, մարդու և ազգային [illegible] իրավունքները: [illegible]

Եթե հաշվի առնենք, Թուրքիայի [illegible] կան օգնությունն ապահովելու հարցում [illegible] թյունը, ապա ակնհայտ է դառնում, թե հրեական լոբբիստական կազմակերպությունները ճնշում ինչ միջոցի են [illegible]

Թուրք-ադրբեջանական լոբբիստական կազմակերպությունների [illegible] ման քաղաքականությունը: Հրեական լոբբիստական կազմակերպություններից բացի [illegible] հրեական լոբբիստական կազմակերպությունների օժանդակության [illegible] Իսրայելի հետ հարաբերություններով, ավելի [illegible] քաղաքականության վարելը, [illegible] կազմակերպությունների [illegible] Ադրբեջանի ու ադրբեջանական համայնքի հետ համագործակցությունը [illegible] զարգացումը: Թուրք-ադրբեջանական լոբբիստական [illegible] ների նպատակներից է հրեական [illegible] կազմակերպությունների հետ համագործակցության ապահովումը և համատեղ ծրագրերի [illegible] մը: Այդ նպատակով հրեական լոբբիստական կազմակերպությունների [illegible] դեր ունեն թուրք-ադրբեջանական [illegible] պատմության և [illegible]

Եզրակացություններ

1. Թուրք-իսրայելական համագործակցությունն ունի խոր պատմական և անվտանգային հիմքեր, որոնց շահերն ընդհանուր առմամբ համընկնում են: Հրեական լոբբինգային կազմակերպությունները նշանակալի դեր ունեն այդ համագործակցության պահպանման հարցում:

2. Հրեական լոբբինգային կազմակերպությունների գործիքարանը և դրա արդյունավետ օգտագործումը հնարավորություն են տալիս մի շարք առանցքային բնագավառներում վերահսկողություն սահմանել և թուրք-իսրայելական համագործակցության հավասարակշռությունը թեքելու հօգուտ Իսրայելի:

3. Թուրքիայի նկատմամբ հրեական լոբբինգային կազմակերպությունների կիրառած ռազմավարության հաջողության հիմնական պատճառներից մեկն այն է, որ դրանք կարողացել են գիտական ներուժը վերածել երկարատև անվտանգային ռեսուրսի և իրենց վերահսկողության տակ կենտրոնացնել թուրքագիտական հետազոտություններով զբաղվող հեղինակավոր «մտքի կենտրոնները»:

4. ԱՄՆ-ի հրեա գիտնականների շրջանում և հրեական լոբբի ազդեցության տակ գտնվող գիտական կենտրոններում Թուրքիայով զբաղվող գիտական ուժի կենտրոնացումը հեռանկարային տեսակետից ամենաազդեցիկ մեխանիզմն է, որը հնարավորություն է տալիս ճնշում գործադրելու Թուրքիայի արտաքին քաղաքականության մի շարք կարևոր ուղղությունների վրա:

5. Թուրքիան, հրեական լոբբինգային կազմակերպություններից իր կախվածության նվազեցման նպատակով, վերջին տարիներին նախաձեռնել է ԱՄՆ-ում թուրք-ադրբեջանական լոբբինգային կազմակերպությունների ստեղծումը, սակայն, գնահատելով հրեական լոբբինգային կազմակերպությունների հնարավորությունները, ձգտում է համատեղ ծրագրեր մշակելու և հնարավորության դեպքում հայկական և հունական լոբբինգային կազմակերպություններին հակազդելու միացյալ ուժերով:

ՈՐՈՇ ՏԵՍԼԱԿԱՆՆԵՐ ՍՓՅՈՒՌՔԻՑ

Հեղինակների կարծիքը միշտ չէ, որ համընկնում է ՀՀ ՊՆ ԱՌՀԻ-ի կարծիքի հետ